

TRADUCERI

ANALIZĂ ESTETICĂ ȘI TEOLOGICĂ LA ICOANA BIZANTINĂ A NAȘTERII MÂNTUITORULUI IISUS HRISTOS*

Pr. conf. dr. Ioannis G. SKIADAREISIS
Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Aristotelio”,
Tessalonic, Grecia

1. Câteva chestiuni isagogice și teologice

Însemnătatea și adâncimea ce caracterizează evenimentul Nașterii Domnului, sărbătoare pe care am celebrat-o de puțină vreme, amenință să permanentizeze o tendință obișnuită de abordare idilică și romantică a acesteia. Această abordare idilică și romantică nu constituie, însă, o tendință nevinovată, ci o deviere de la tradiția noastră ortodoxă, înspre care tinde, de multe ori cu bună știință, omul timpurilor noastre. În loc de a apela la leacurile cele dătătoare de viață, în intenția sa de a se elibera din tirania morții, omul modern preferă analgezicele simple sau chiar narcoticele, totul pentru a reuși să se detașeze, fie și pentru scurt timp, de traiul decăzut și plin de păcate în care se complăce zi de zi. De aici și decorul bogat al acestor zile, chiar dacă e însoțit de atitudinea noastră smerită, nu reprezintă nimic altceva decât un camuflaj bine pus la punct și generalizat. Chiar și sub cei mai înalți brazi de Crăciun, însă, și la adăpostul celor mai fantasmagorice, din punct

* În acest studiu am apelat la informații din următoarele surse: valoroasa lucrare a prof. Konstantinos Kalokyris, *Η Γέννησις του Χριστού εις την Βυζαντινήν τέχνην της Ελλάδος. Εναίσιμος επί διδακτορία διατριβή υποβληθείσα εις την Θεολογικὴν Σχολὴν του Πανεπιστημίου Αθηνών (Nașterea lui Hristos în arta bizantină grecească. Introducere în lucrarea de doctorat susținută la Facultatea de Teologie a Universității din Atena)*, Atena, 1955, cap. III al lucrării lui Paul Evdochimov, tradusă în limba greacă cu titlul *Η τέχνη της εικόνας. Θεολογία της ωραιότητος (Arta icoanei, Teologia frumosului)*, Salonic, pp. 203-215, și lucrarea lui Fotis Kontoglou, *Η γέννηση στην Ορθόδοξη και στη Δυτική Αγιολογία, Χριστού Γέννησις, το φοβερόν Μυστήριον (Nașterea în hagiografia ortodoxă și occidentală. Nașterea lui Hristos, Taina cea fără de seamă)*, editura „Armos”, Atena, 2001, pp. 123-133.

de vedere al împodobirii, piețe scăldate în luminițe, ne paște înghețul groaznic al morții și lipsa trăirii celei adevărate. De fapt, ceea ce predomină peste tot este întunericul cel de nepătruns.

Biserica noastră, însă, nu încetează în a-și chema membrii la o luptă viguroasă împotriva deraierii de la cele descrise mai sus sau, ca să ne exprimăm mai corect, nu încetează să ne păzească de tot felul de erezii și monofizitisme, care dau naștere acestor deraieri. Armele Bisericii: textele biblice, imnografia și iconografia. Prin modul în care abordează și redă misterul Nașterii Domnului, în toate cele trei aspecte ale acestuia, Biserica menține atât sărbătoarea, cât și pe noi, credincioșii, în limitele adevărului: pe de o parte nu o reduce la o istorie romantică sau la un episod idilic dintr-un trecut îndepărtat și în același timp nici nu o transformă într-un lucru lipsit de simțire logică. Pe de altă parte, însă, Biserica nu ne permite nici să tratăm această sărbătoare doar ca pe ceva necesar și, în acest sens, ca pe o componentă a tradiției și a obiceiurilor de pe plaiurile pe care trăim și care merită păstrate, și nici doar ca pe o ocazie de a mai respira în truda noastră de zi cu zi. Contemplând-o în dimensiunile sale reale, Biserica ne cheamă să experimentăm Nașterea Domnului în interiorul propriei noastre existențe, atrăgându-ne atenția asupra necesității sărbătoririi adevărate a acesteia, care să ne transforme boala de care suferim sau mirosul morții în bucurie, toate în speranța depășirii oricăror stări negative din viața noastră și a experimentării unor alt fel de trăiri. Tonurile sărbătorii sunt, așadar, victorioase, însă și departe de ceea ce numim fală omenească și tiranie a eului. Sărbătoarea îndeamnă la preamărirea lui Dumnezeu cel Întrupat, dar în același timp și la preamărirea omului, pe care Acela și l-a asumat, slăvind-l și îndumnezeindu-l. Preamărirea la care ne referim impune, însă, și curățenia sufletească și smerenia.

Aici vom vorbi despre icoana Nașterii Domnului, descoperire strălucită a credinței, trăirii și culturii Bisericii noastre Ortodoxe. Purcedem, așadar, la o analiză a acesteia, nu înainte de a enunța trei puncte de vedere, după cum urmează:

a) Icoana bizantină a Nașterii, o adevărată simfonie a culorilor, dimensiunilor, temelor și formelor, exprimă echilibrul și coexistența, elementul dominant fiind Dumnezeu-omul. Nici vorbă de vreun unilateralism, din cele cu care suntem obișnuiți, în icoană

Dumnezeu fiind înfățișat în întregul Său, la fel ca și omul, laolaltă într-o unitate și echilibru mântuitoare. Icoana aceasta nu relatează însă un eveniment, al cărui personaj principal este Dumnezeu, și nici nu descrie un simplu act care începe și se sfârșește în limite umane, ci întru aceasta încep și se sfârșesc limitele omului. În această icoană vedem cum Dumnezeu consimte și se face om, iar neamul omenesc, în persoana Născătoarei de Dumnezeu, consimte a se întâlni cu Dumnezeu, fiecare lucru creat participând la aceasta, totul pentru ca omul să devină, cu ajutorul lui Hristos, Dumnezeu, întru plenitudinea împărăției cerurilor.

b) Contrar celor pe care le-ar putea susține cineva referitor la reprezentarea în lumea romano-catolică, icoana bizantină, de vreme ce nu umanizează evenimentul sau nu îl relatează într-o singură dimensiune – cea omenească, adică la nivel lumesc – nu ne extrage nici din leagănul nostru, care este pământul pe care trăim, ci ne menține, înainte de orice, cu picioarele pe pământ, la nivelul nostru, cel creat. Icoana nu ne face, așadar, să plutim în eter, ci ne menține, înainte de toate, conectați la cele lumești, la cele create și în limitele istoriei noastre. De altfel, aceasta nici n-ar fi putut să ne extragă din lumea noastră, pentru că tocmai de aceea Pruncul Iisus¹ S-a pogorât în interiorul istoriei noastre omenești pe care, din acel moment și până astăzi, o îndrumă, în ciuda aparențelor, conducând-o spre slava finală. Cu toate acestea, însă, icoana Nașterii Domnului nu ne produce nici asfixie, adică nu este pentru noi, oamenii, nici o capcană, ci cea care ne conduce către un orizont larg și luminos, cel al tainei Întrupării. „În iconografia bizantină”, după cum arată Fotis Kontoglou, „Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos este ilustrată asemeni unui eveniment apocaliptic, fără a înceta a fi, în același timp, și unul pământesc. Cele mai presus de fire se unesc cu cele ale firii, precum slava cerească se unește cu cea mai smerită sărăcie”².

c) În icoană, tonalitatea difuză merge laolaltă cu cea plină de veselie. Dacă cea dintâi, respectiv tonalitatea dramatică, ne obligă

¹ Mt. 2, 8.9.11.13.20.

² Fotis Kontoglou, «Η Γέννηση στην Ορθόδοξη και στη Δυτική Αγιολογία» („Nașterea Domnului în hagiografia ortodoxă și occidentală”), în *Χριστού Γέννησις, το φοβερόν Μυστήριον* (Nașterea lui Hristos, taina cea fără de seamă), Atena, 2001, p. 124.

la o închinare tăcută («*ῥάον σιωπή*»³), cea de-a doua, respectiv cea veselă, ne îndeamnă la tresăltări glorioase. Avem de-a face, așadar, și de această dată, cu acea veselie tristă care ne încearcă în Săptămâna Mare, această suprapunere a trăirilor fiind cea care ne asigură echilibrul. Cu alte cuvinte, am putea spune că, sub fiecare aspect al său, în icoană se întrezărește Dumnezeu-Omul, baza cea sigură a tainei mântuirii noastre comune, respectiv acea taină care ne permite să ne păstrăm nevătămați pe de-a întregul, ca icoane și scânteieri ale lui Dumnezeu-Omul Iisus. Fiecare aspect al acestei icoane presupune taina, care se desfășoară în interiorul istoriei nu doar pentru o perioadă limitată de timp, ci dintru veac și în veacul veacurilor. De aceea, în icoana bizantină a Nașterii Domnului, oricât de ciudat ar părea acest lucru pentru cei mai puțin inițiați, după cum vom vedea, Nașterea, Botezul, Răstignirea, Punerea în mormânt și Învierea se mărturisesc reciproc. E vorba, mai exact, de toate evenimentele întru Hristos ale Sfintei Iconomii care, toate laolaltă, se consolidează, presupunându-se unele pe celelalte. De aceea, cel ce se închină la icoana Nașterii Domnului nu pierde din vedere nici perspectiva acesteia, respectiv Răstignirea, Patimile, Punerea în mormânt și Învierea. Protejat de secvențieri și eliberat din mrejele timpului istoric, credinciosul trece astfel dincolo de cele lumești, mântuindu-se prin toate și închinându-se lui Hristos în întregul Său.

După aceste trei aprecieri cu caracter introductiv și mai general, să trecem însă la o analiză amănunțită a icoanei.

2. Elementele individuale ale icoanei Nașterii

În antiteză cu ceea ce observăm, de obicei, în icoanele lumii occidentale, în icoana bizantină a Nașterii Domnului decorul nu presupune castele sau palate cu coloanele aferente și nici măcar vreun alt fel de construcție. Nu observăm în acestea nici măcar grajdul, cu elementele sale caracteristice (paie etc.). Ceea ce se poate observa însă este, de obicei, un munte, o peșteră pieziș schițată între culmi, o iesle amenajată într-o peșteră și, de jur împrejur, două dobitoace. Acestea sunt elementele constitutive ale decorului

³ Irmosul odei a IX-a al Canonului iambic al Utreniei Crăciunului.

ilustrat, întotdeauna, în interiorul peșterii. În afara peșterii apar Iosif, îngerii, magii, păstorii, steaua, câteva oi răsfirate și copacii care-și adaugă propria culoare.

a) Muntele

Muntele este asemănător cu cel din icoana Învierii. Deși stâncos și abrupt, chiar și atunci când nu este nins, el este plăcut la vedere, inspirând pace și semănând culori luminoase. Și parcă ne trece un fior ori de câte ori auzim îndemnul din imnul Utreniei: „tresăriți munți ai lui Hristos cel Întrupat” («σκιρτήσατε τα όρη Χριστού γεννηθέντος»)⁴. Muntele din icoana Nașterii apare nu doar scaldat într-o lumină naturală, ci însăși evenimentul strălucitor al Nașterii lui Hristos îl luminează, acesta făcând trimitere la venirea în lume a Soarelui Dreptății. Am putea spune, foarte simplu, că totul seamănă cu un triumphi. Preferăm, însă, să ne închipuim o scenă, amintindu-ne totodată de cuvintele Sfântului Evanghelist Ioan, din cap. IV al Evangheliei sale. „Și Cuvântul S-a făcut trup și S-a sălășluit între noi”⁵ sau din textul Apocalipsei: „Iată, cortul lui Dumnezeu este cu oamenii”⁶. Evident și incontestabil, muntele constituie, de fapt, o trimitere la muntele mesianic: „Și în toți munții care erau curățați cu săpăliga, tu nu te vei duce, de frica spinilor și a bălăriilor”⁷. Este, cu alte cuvinte, muntele Sionului, adică Biserica, în interiorul căreia și pentru care se naște Mesia și între zidurile căreia Acesta locuiește. În Biserică, Hristos este preamărit și tot în interiorul acesteia, credinciosul renaște și strălucește. În centrul acestui munte plin de culori luminoase este pictată peștera, în mijlocul căreia stă Hristos, „culcat în iesle”⁸, după cum remarcă Sfântul Evanghelist Luca.

b) Peștera

După cum observăm, nici unul dintre Sfinții Evangheliști, atunci când descriu scena Nașterii (Matei – Luca), nu vorbește despre peșteră ca despre loc al Nașterii lui Iisus. Sfântul Evanghelist Matei amintește despre o casă, în care magii de la Răsărit „au văzut pe Prunc împreună cu Maria, mama Lui”⁹, pe când Sfântul Apostol

⁴ Idiomelă din Utrenia Crăciunului.

⁵ In. 1, 14.

⁶ Apoc. 21, 3.

⁷ Isaia 7, 25.

⁸ Lc. 2, 12.

⁹ Mt. 2, 11.

Luca pomenește despre o iesle, în care Sfânta Născătoare de Dumnezeu „L-a culcat”, „căci nu mai era loc de găzduire pentru ei”¹⁰. Peștera, ca loc al Nașterii lui Hristos, este amintită pentru prima oară în evanghelia apocrifă a lui Iacov¹¹, informația potrivitându-se cu ceea ce ne spune Sfântul Luca și fiind ulterior preluată în iconografie, imnologie și în toate tradițiile noastre creștine.

În antiteză cu muntele plăcut la vedere și luminos pe care se află, peștera este zugrăvită în culori întunecate. Fără îndoială, întunericul adânc constituie expresie a lipsei luminii cea de dinaintea venirii lui Hristos în lume și totodată a umbrei morții și a adâncimii păcatului, în cea mai înfricoșătoare înfățișare a sa. Dintru acest întuneric, însă, strălucește lumina – Hristos.

Peștera și întunericul sunt descrise cu măiestrie chiar și în cuvântul profetic al lui Isaia, conform căruia „poporul care locuia întru întuneric va vedea lumină mare și voi cei ce locuiați în latura umbrei morții lumină va străluci peste voi”¹², precum și de Sfântul Evanghelist Ioan: „Și lumina luminează în întuneric”¹³. La fel de clar este formulată și prima idiomelă din Litia Crăciunului: „Cerul și pământul în cântec răsună, îngeri și oameni cântă împreună, Hristos Se naște, Domnul coboară, îngerii cântă, magii îl adoară”, precum și imnul aferent Vecerniei Bobotezei¹⁴.

Așadar, lumina răsare din străfundurile întunericului, pe care îl alungă. Întru aceasta cufundându-ne „vom afla adevărul”¹⁵. Aici „a venit și s-a arătat lumina cea adevărată”¹⁶. Aici, cunoscutul mit al lui Socrate a luat altă turnură¹⁷, respectiv nu gândirea filosofică este cea care izvorăște din întunericul ignoranței, pentru a descoperi lumina și a ajunge la adevăr, ci Hristos, prin Întruparea Sa din iubire răpitoare și dragoste față de creaturile Sale, este Cel ce Se descoperă, Se arată și Se oferă pe Sine, precum adevărul

¹⁰ Lc. 2, 7.

¹¹ I Iacob 18, 1 și 19, 1.

¹² Isaia 9, 1.

¹³ In 1, 5.

¹⁴ Tropar după Cântarea a VI-a a Vecerniei Bobotezei.

¹⁵ Exapostilar din Utrenia Crăciunului.

¹⁶ Vezi nota precedentă.

¹⁷ O abordare corectă a mitului poate fi găsită la N.I. Bousoulas, *Θέματα μεταφυσικής* (*Chestiuni de metafizică*), Salonic, f.a. pp. 66-71.

sau precum lumina cea sfântă, odată cu jertfa Sa, sau „precum lumina candelii...”, pentru a ne aminti Laudele din Vinerea Mare.

c) Ieslea

Cel de-al treilea element ce compune decorul este ieslea, aflată în mijlocul peșterii, în care „pruncul” Iisus stă înfășat și culcat, la fel cum erau înfășați nou-născuții în trecut. Se impune să avem în vedere și faptul că, în redarea imaginii pruncului Iisus se împletesc elemente ale Nașterii cu cele ale Patimilor și ale Punerii în Mormânt a lui Hristos. Înfășat, Hristos cel născut stă „culcat în iesle”¹⁸, după cum ne spune textul de la Luca, trimițându-ne, din punct de vedere optic, la imaginile morților așezați în mormânt (să ne amintim, în acest sens, imaginea lui Lazăr care iese din mormânt sau pe cea a lui Hristos înfășurat în fașele mortuare și acoperit cu giulgiu). Exemplificând textele biblice ce relatează Nașterea lui Hristos în lumina Patimilor și a Învierii Sale, aghio-graful bizantin face legătura dintre iesle și mormântul gol, dintre pruncul înfășat al Betleemului și bărbatul matur și fără de viață Iisus înfășurat în giulgiu, din Grădina Getsimani. Cu alte cuvinte, deși pe de o parte relatează Nașterea lui Hristos, pe de altă parte corelatează și redă perspectiva acesteia, adică punerea în mormânt și coborârea la iad. Același lucru îl face și imnograful în laudele Vinerii Mari, atunci când, văzând misterul în unitatea sa indestructibilă, slăvește:

„Pe pământ ai venit,

Pe Adam să-l mântui.

Și pe-acesta negăsind, jos Te-ai pogorât;

Pân' la iad, Stăpânul meu, l-ai căutat.”

Se impune să mai notăm și faptul că Hristos cel din ieslea-mormânt nu este, în icoana bizantină, pruncul desfășat, eliberat din strânsoarea scutecelor și grăsuț al artei occidentale, adică un simbol al bunăstării peste măsură și al vioiciunii care râde mulțumit și care-și mișcă liniștit mânuțele. Dimpotrivă, Iisus stă culcat, ca și cum ar fi lipsit de viață și parcă mort. Nemișcarea pruncului și întreaga sa înfățișare seamănă cu nemișcarea lui Hristos cel fără de viață din Sâmbăta Mare, zi în care Mântuitorul și-a întrerupt, pentru moment, lucrarea restauratoare. Înfășat, așadar, precum

¹⁸ Idiomelă a Ceasului al IX-lea, tipicul Ceasurilor Mari din ajunul Crăciunului.

un mort, pruncul Iisus ne amintește că „dator era într-o toată să Se asemene fraților”¹⁹. Într-adevăr, Hristos și-a asumat întreaga fire căzută a omului, care presupune și moartea, cea survenită odată cu căderea în păcat. Dincolo de aceasta, însă, odată cu luarea Sa în pântece, Hristos a devenit și om al Crucii, adică chinuit de bănuiele, temeri, persecuții, exilări, măceluri sau, pe scurt, confruntat cu violența și cu cruzimea, pentru ca, la sfârșitul vieții sale, răstignit fiind, să apară precum un „om îndumnezeit rănit de bătăi” și totuși „atotputernic”²⁰.

Într-adevăr, nu sunt deloc puține lucrurile pe care ni le induce icoana bizantină. Și chiar se impune să subliniem acest lucru, pentru că prin aceasta ni se sugerează că ne închinăm unui Mesia Mântuitor care nu ne uimește, care nu cere nimic de la noi, care nu ni se impune cu forța, unui Mesia care nu ne șantajează, asemeni unui uriaș, unui Mesia rob și totodată rege care, în mâinile sale, nu ține sceptrul puterii, ci Sfânta Cruce. Cu toate acestea, însă, neputința pruncului Iisus nu-l descurajează pe credincios, chiar dacă el experimentează cruzimea, violența și puterea oarbă, acesta cunoscând faptul că ceea ce este frumos și adevărat în istorie a fost creat tocmai prin neputința din Bethleem și prin nebunia Crucii, taină a iubirii lui Dumnezeu într-o Hristos. Credinciosul știe, așadar, că evenimentul pe care îl sărbătorim în inima iernii reprezintă, de fapt, pentru omenire, primăvara.

d) Cele două dobitoace

Un alt element al icoanei, cu o însemnătate aparte, fără corespondență însă în relatările evanghelice, sunt cele două dobitoace, un bou și un asin. Este vorba aici de o ilustrare a cuvintelor dure referitoare la poporul lui Israel și la apostazia lui, din versetele profetice ale lui Isaia: „Boul își cunoaște stăpânul și asinul ieslea domnului său, dar Israel nu Mă cunoaște”²¹. Cu toate acestea, în cele două animale am putea vedea și alte simboluri: asinul ar putea simboliza traiectoria mesianică smerită a lui Hristos, pe când boul punctul final al acesteia, respectiv jertfa de pe Cruce. Prezența acestor două animale în icoană nu doar concordă cu

¹⁹ Evr. 2, 17.

²⁰ Tropar al Cântării a IV-a din Canonul Sâmbetei Mari.

²¹ Isaia 1, 3.

scrierile Vechiului și ale Noului Testament, lăsând să se înțeleagă continuitatea și unitatea planului lui Dumnezeu, ci adresează credincioșilor, celor care se închină icoanei, și un mesaj clar: nu vă lăsați mai prejos de dobitoace, pentru că până și acelea își cunosc stăpânul. Pruncul cel firav este Mesia. Aveți grijă, așadar, să nu pățiți ceea ce au pățit evreii. De aceea, nu vă lăsați amăgiți, ci recunoașteți-L, pentru că doar El vă va aduce de la moarte spre viață. Nu numai pe sine se va aduce, ci și pe voi toți, „oile Lui cele cuvântătoare”²².

e) Sfânta Fecioară Maria

Un loc de seamă, am putea spune de-a dreptul impresionant, îl deține în icoană, ca de altfel în întregul plan al mântuirii, Născătoarea de Dumnezeu. În icoana Nașterii, aceasta apare având pe cap o năframă și fiind ilustrată la dimensiuni mai mari în comparație cu celelalte personaje, în așa fel încât să atragă privirea celui ce i se închină. Nu de puține ori, Maica Domnului este ilustrată chiar în poziție aplecată, pentru ca în icoanele mai noi, aceasta să apară chiar în genunchi și cu mâinile încrucișate (nu insistăm aici asupra conotațiilor dogmatice ale celor trei ilustrări). Subliniem, însă, faptul că chipul Născătoarei de Dumnezeu transmite durere, trăsătură distinctă a mamei, precum și afecțiunea aparte nu numai față de pruncul Iisus, ci și față de întreaga omenire, căreia îi face cunoscut chipul celui „mai întâi născut decât toată făptura”²³. Mai precis, Născătoarea de Dumnezeu știe foarte bine cine este Pruncul pe care, în mod nestruciat, l-a adus pe lume. De aceea și distanța, sugestivă, dintre aceasta și pruncul Hristos, atâta cât să sugereze faptul că Maica Domnului știe prea bine, pe de o parte, că ea este cea care a dat viață Pruncului și, pe de altă parte, că Acesta este, și pentru ea, Dumnezeu.

Referitor la primul aspect, se impune să amintim aici, ca o paranteză, faptul că Hristos nu și-a creat ipostasul omenească din nimic, așa cum s-a întâmplat în cazul lui Adam, ci a cinstit întru totul firea omenească pe care Preasfânta Născătoare de Dumnezeu o reprezenta. E de la sine înțeles faptul că Născătoarea de Dumnezeu reprezintă tot ceea ce firea omenească avea mai bun în ea înainte de Întruparea Cuvântului, în special dragostea față de

²² Tropar din Cântarea a IV-a la Utrenia Crăciunului.

²³ Col. 1, 15, cf. Evr. 1, 6.

Dumnezeu, în forma sa sublimă. În această formă, sublimă, a iubirii omului pentru Dumnezeu, care o caracteriza pe Maica Domnului, firea omenească a întâlnit dragostea desăvârșită a lui Hristos pentru oameni. Prin urmare, Nașterea lui Hristos constituie un rezultat al coexistenței, în persoana Născătoarei de Dumnezeu, pe de o parte a dragostei lui Dumnezeu pentru oameni și, pe de altă parte, a dragostei omului pentru Dumnezeu.

Revenind la locul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu în icoana bizantină, să mai adăugăm faptul că aceasta este ilustrată ca o Fecioară timidă, tăcută și modestă, asemenea unui rod smerit al rugăciunii lui Ioachim și a Anei. Astfel, Maica Domnului nu este ilustrată ca o femeie care „se bucură asemeni unei prințese”, după cum notează prof. Kontoglou²⁴, sau asemeni unei madone, precum observăm în arta occidentală. Dimpotrivă, pe chipul acesteia se observă o melancolie dulce, Născătoarea de Dumnezeu fiind părtașă, încă din prima clipă, la durerea și Crucea Fiului ei. De aceea, Maica Domnului este capabilă să verse până și ultima lacrimă de suferință.

f) Dreptul Iosif

Aflat la distanță, în colțul din stânga jos al icoanei, putem observa pe cel mai simpatic dintre oameni, atât pentru credincioși, cât și pentru iconografi, mai precis pe Iosif. Acesta se află undeva în afara peșterii, de vreme ce nici la conceperea fiziologică a lui Hristos nu luase parte²⁵. Astfel, Iosif nu este asemănat cu Născătoarea de Dumnezeu, așa cum vedem că se întâmplă în tablourile hagiografilor occidentali ai Renașterii, care nu mai țin cont de teologie, făcând din taina aceasta una omenească și dându-i un caracter lumesc. Altfel spus, Iosif nu este înfățișat ca cea de-a treia persoană a unei triade restrânse a sfintei familii²⁶, ci personajul căruia, în cadrul planului lui Dumnezeu, i-a fost dată o singură lucrare: să o protejeze pe Maica Domnului și, împreună cu aceasta, și pe Hristos, de primejdiile lumesti. Datorită prezenței lui Iosif,

²⁴ F. Kontoglou, *op. cit.*, p. 130.

²⁵ Vezi V. Kalokyris, *Η ζωγραφική της Ορθοδοξίας. Ιστορική, αισθητική και Δογματική ερμηνεία της Βυζαντινής ζωγραφικής (Pictura Orthodoxiei. Interpretare istorică, estetică și dogmatică a picturii bizantine)*, Salonic, 1998, pp.145-146.

²⁶ Vezi *Ibidem*, p. 145, și P. Evdochimov, *Η τέχνη της εικόνας, Θεολογία της ωραιότητας (Arta icoanei, Teologia frumosului)*, traducere de K. Charalambidis, Salonic, 1980, p. 203.

Hristos poate crește în cadrul unei familii, capul acesteia folosind Mântuitorului ca un fel de model de părinte lumesc. Fără îndoială, însă, după cum am arătat deja, icoana nu ilustrează o familie restrânsă. La o privire mai atentă, observăm că familia lui Hristos este una întru totul deschisă și din ce în ce mai numeroasă. Unei astfel de familii largite, care nu este alta decât Biserica, îi aparține, fără îndoială, și Iosif. Începutul și capul acestei familii este, însă, Hristos Însuși. Observăm, astfel, că ceea ce începe cu Iisus, trece pe la Maica Domnului, continuă prin Iosif și se prelungește cu mult dincolo de icoană, respectiv se lărgește din ce în ce mai mult, către alte personaje, de data aceasta doar sugerate. Același fir este urmat și de sărbătorile aferente. Astfel, în prima zi de Crăciun îl sărbătorim pe Hristos, în cea de-a doua pe Preasfânta Născătoare de Dumnezeu, iar în cea de-a treia, pe Iosif. Urmează pruncii, David, Iacov, Sfântul Vasile cel Mare, cu toții fii ai lui Dumnezeu mai înainte viețuitori și pe care moartea lui Hristos îi aduce „laolaltă”²⁷.

Să completăm, însă, descrierea icoanei cu încă câteva elemente ce țin de modul de ilustrare a lui Iosif. Mai precis, Iosif apare sprijinit pe toiag, frământat fiind de îndoieli și cufundat în gânduri, pentru că el este un spectator al evenimentelor: „vifor de gânduri îndoielnice având întru sine înțeleptul Iosif, s-a tulburat”, după cum ne mărturisește și autorul Imnului acatist, și care se frământa în sinea lui, neînțelegând cu mintea sa pe cele mai presus fire²⁸. De fapt, poate fi socotit un simbol de veacuri, al celor ce neagă existența unei alte lumi în favoarea firii, a celei naturale. În problematica sa lumească, care în străfundurile ei exprimă nevinovăția sa, precum și neparticiparea sa la procesul de procreare a lui Hristos, se adaugă și calomniile unui diavol cu înfățișare urâtă, respectiv îmbrăcat în piei de oaie, cu coarne și coadă și transformat astfel în ciobanul Thirso (*Θύρσο*)²⁹. Acesta îi arată bâta, de acum uscată de vreme, curbată și sfărâmicioasă, simbol ros de vreme al puterii de odinioară, ca și cum i-ar spune, cu ironie și ciudă: așa cum această bâta nu mai poate da muguri, la fel nici Maria nu poate da naștere la prunci fără să cunoască bărbat. Nu

²⁷ In 11, 52.

²⁸ Doxastar al Ceasului I, tipicul Ceasurilor Mari din ajunul Crăciunului.

²⁹ Vezi P. Evdochimov, *op. cit.*, p. 213.

vă lăsați, însă, înșelați... Pentru moment, Iosif pare că nu își domolește cutremurarea, însă, ajutat de îngerul Domnului³⁰, reușește să treacă peste orice îndoială, convins fiind de acum de faptul că „Fecioara Maria a născut pe Dumnezeu”³¹. În acest sens, influențată și de evangheliile apocrife, icoana bizantină descrie tragedia îndoielii umane, peste care omul poate trece doar odată cu iluminarea Duhului și doar cu ajutorul credinței. Este demn de remarcat faptul că atât pe Iosif, cât și pe alții, Născătoarea de Dumnezeu îi privește cu simpatie. Am putea spune că atât pe acesta, cât și pe noi toți, către care privește, aceasta ne îndeamnă, plină de convingere, să privim către Hristos, repetându-ne parcă acel „Faceți orice vă va spune”, adică cuvintele adresate celor ce ajutau la nunta din Cana Galileii³². De altfel, aceasta este și lucrarea ei în veac: să îndrepte atenția Bisericii către Hristos și să ne garanteze faptul că, în persoana Lui, oamenii dobândesc siguranță și mântuire.

g) Magii

Alți membri ai familiei lărgite a lui Hristos și totodată personaje ilustrate în icoană sunt magii. Și, cu toate că sosirea lor în Bethleem nu coincide, din punct de vedere temporal, cu Nașterea Mântuitorului Iisus Hristos, iconografia îi ilustrează ca fiind prezenți la eveniment (în iconografia bizantină, locul și timpul se contopesc, eliberându-se de dimensiunile specifice). În icoana bizantină, magii nu sunt, așadar, ilustrați asemeni unor nobili îmbrăcați în haine cusute cu fir de aur sau asemeni unor cavaleri, așa cum vedem că se întâmplă în arta occidentală, unde aceștia apar însoțiți de o mulțime de călăreți înzorzonați, după cum s-ar exprima prof. Kontoglou, ci îmbracă „haine de mătase și sunt înarmați cu săbii și sulite, călare pe cai cu hamuri și căpestre de aur și urmați de o caravană nesfârșită de măgari și cămile încărcate, urcând pe munte”³³. Magii descriși nu sunt, însă, nici măcar profeți, ci înțelepți care caută să pătrundă dincolo de granițele lumii create. În cele din urmă, lumina sosește în lume de bunăvoie, fără a fi atrasă de înțelepciunea umană, adică cea lumească ci, după cum

³⁰ Mt. 1, 24.

³¹ Doxastar al Ceasului I, tipicul Ceasurilor Mari.

³² In 2, 5.

³³ F. Kontoglou, *op. cit.*, p. 131.

am arătat, de bunăvoie. Să ne amintim ce ne spune Imnul acatist: „vrând Împodobitorul a toate să mântuiască lumea, a venit la ea de bunăvoie”.

Dacă dorim, însă, să fim cât mai exacti, se impune doar să spunem că, în spatele istoriei magilor, cei care pentru iconografia occidentali constituie o temă forte, ni se indică testamentul lăsat neamurilor, pentru care Cuvântul este prezent în sămânță înainte de Întruparea Sa. Acum, însă, acest testament își împlinește scopul. Magii sunt conduși către Cuvântul Întrupat, depunându-și în fața Acestuia darurile. E vorba de daruri ale trudei lor duhovnicești, de trăsături duhovnicești dobândite ca urmare a chemării interioare și a intuiției lor. Magii sunt foarte bine primiți de Domnul cel Întrupat, în antiteză cu înțelepții neamului lui Hristos, pentru că nu insistă în prejudecățile lor naționaliste. Pentru aceștia cunoașterea nu constituie un obstacol în a se închina și a-L recunoaște pe Hristos. Ba chiar mai mult decât atât, prezența lor în icoană ne duce cu gândul la figurile pline de afecțiune ale femeilor mironosițe, cele care s-au grăbit să ungă cu mir trupul fără de viață al lui Hristos³⁴.

Din moment ce femeile mironosițe și-au putut depăși frica chiar și când Dumnezeu a fost părăsit de cei cărora le-a dat viață, ele au salvat demnitatea umană, magii trecând peste tirania eului propriu și peste opreliștile puse de prejudecățile lor naționaliste sau de orice altă natură.

h) Steaua

Un alt element al icoanei, în strânsă legătură cu magii, este steaua. În acest punct nu ne interesează să-i stabilim originea³⁵, pentru simplul fapt că credinciosul nici măcar nu cade în ispita găsirii unei explicații științifice pentru apariția acesteia. Fie că e vorba de o simplă conjuncție a astrilor sau despre orice alt fenomen ceresc concret, credinciosul se limitează la a accepta faptul că a fost vorba de un semn sfânt sau, altfel spus, de un instrument care însoțește taina, transformat într-un eveniment petrecut pe pământ. Funcțiunea teologică a astrului este una simplă: adevărul

³⁴ Doxastar din imnurile zilei de 26 decembrie.

³⁵ Referitor la această temă, vezi K. Kalokyris, *Το άστρον της Βηθλεέμ εις την βυζαντινήν τέχνην* (Astrul Bethleemului în arta bizantină), Salonic, 1969.

căutat pe cer, printre aștri, „s-a descoperit oamenilor”³⁶, pe pământ. Foarte posibil, după cum spune Sfântul Ioan Gură de Aur, să fi fost vorba de un înger care indică faptul că pruncul născut este Dumnezeu și Om adevărat. Acest Teantrop născut este cel ce unește cerul cu pământul, precum fascicolul de lumină izvorăște dintr-o stea luminoasă și care, deși este pe pământ, nu lipsește nici din ceruri, așa cum ne spune și Imnul acatist: „Întru cele de jos fiind, de cele de sus nicidecum nu s-a depărtat Cuvântul cel necuprins”.

i) Păstorii

Un alt element interesant, care completează scena Nașterii, îl constituie păstorii, cărora îngerii le aduc vestea minunată a Mântuitorului. Ei sunt cei care sosesc la iesle, dar nu de departe, ci de undeva de aproape. Tot ei sunt cei ce identifică, fără prea multă osteneală, locul Nașterii, respectiv „pruncul culcat în iesle”. Astfel Nașterea, după cum spune Sfântul Ignatie³⁷, deși nu e cunoscută nici măcar Satanei sau teologilor iudei, e descoperită celor cu inimă deschisă, respectiv unor oameni simpli, păstori neavizați. Incluziunea acestora în icoană, dincolo de faptul că este, din punct de vedere istoric și biblic, foarte exactă și totodată justificată, constituie o trimitere către Păstorul cel Bun care-și paște oile cele cuvântătoare, după cum spune troparul Cântării a IV-a a Canonului sărbătorii.

j) Îngerii

Impunători și surprinzători, prezenți atât la evenimentul în sine, cât și în icoană, îngerii înconjoară peștera, înălțând, după cum spune Sfântul Evanghelist Luca, imnuri de laudă. Preamăresc, așadar, taina, al cărei personaj principal este Dumnezeu. Nici omul, însă, nu este absent de la acest eveniment. Dimpotrivă, acesta ia parte, în persoana Născătoarei de Dumnezeu. Tot așa, prezente sunt și puterile îngerești. Ne surprinde faptul că, deși sunt zugrăviți în apropierea lui Dumnezeu, îngerii par a fi în afara peșterii, pentru simplul motiv că ei se află în afara tainei. Uimiți și rămași fără cuvinte, îngerii laudă și preamăresc taina Teantropului, așa cum o face și poetul, în *Imnul acatist*: „Toată firea cea îngerească s-a mirat

³⁶ Tropar de după Cântarea a III-a din slujba Bobotezei.

³⁷ Sfântul Ignatie, *Προς Εφεσίους* 19, 1 (*Către Efeseni* 19, 1).

de marea lucrare a Întrupării Tale; că pe Dumnezeu cel neapropiat, L-a văzut om apropiat tuturor, viețuind împreună cu noi". Este o taină (după cum se arată și în rugăciunea Aghiesmei celei Mari³⁸: „Astăzi, cele de sus cu cele de jos împreună-prăznuiesc,/ și cele de jos cu cele de sus împreună-vorbesc”), a unirii celor mai înainte dezbinat, adică acea taină care formează „o Biserică a îngerilor și a oamenilor”³⁹.

k) Scena spălării Pruncului

În sfârșit, în partea din dreapta jos a icoanei se observă, de multe ori, scena băii. Două femei, respectiv o moașă în vârstă și o tânără care o ajută, spală pruncul Iisus. Scena se datorează evangheliei apocrife a lui Iacov, în care se vorbește despre prezența, la momentul la care Maica Domnului naște pe Hristos, a unei moașe, împreună cu ajutorul ei, respectiv Salomis⁴⁰. Moașa este înfățișată ca ținând pruncul nou-născut într-o mână, în timp ce cu cealaltă mână verifică temperatura apei dintr-o cristelniță, iar o fetișcană de la țară, ajutându-se de propria-i năframă, toarnă apă caldă pentru a spăla pruncul. În întregul său, scena constituie o paralelă cu Sfântul Botez. Dincolo, însă, de aceasta, ea se constituie și într-o expresie a Întrupării Cuvântului. La fel ca toți nou-născuții, și Hristos este spălat, fiind, așadar, om adevărat și nu vreo închipuire. Hristos nu a avut, după cum susțineau docheții, un trup aparent, ci s-a făcut om, asumându-și tot ceea ce presupune ființa omenească. De aceea, Iisus este spălat, chiar dacă nu are nevoie de aceasta⁴¹.

Concluzii

Am încercat în acest studiu să facem o scurtă analiză estetică și teologică la icoana bizantină a Nașterii Domnului nostru Iisus Hristos. În anumite puncte am procedat la paralele cu arta occidentală. Și aceasta nu în intenția de a o acuza de ceva, ci pentru a scoate în evidență monumentalitatea artei noastre bizantine, cea care, de altfel, ne caracterizează, dar totodată ne și vorbește. Intenția no-

³⁸ Rugăciunea de la sfințirea Aghiazmei Mari, cuvinte scrise de patriarhul Sofronie al Ierusalimului.

³⁹ Idiomelă din Litia Vecerniei Crăciunului.

⁴⁰ I Iacov 13, 1; 19, 1 ș.u.; 20, 1 ș.u.

⁴¹ Vezi irimosul Cântării a V-a a Canonului Bobotezei.

stră a fost aceea de a spune, în câteva cuvinte, faptul că, prin limbajul desăvârșit al semnelor și cu exactitate dogmatică, icoana bizantină ne învață taina Întrupării Cuvântului. Iconografiile ortodoxe și au ilustrat Nașterea lui Hristos cu ajutorul unor forme adânci și simple, în culori tainice și nu într-un mod ce se potrivește picturii laice, ci „prin intermediul adevărului duhovnicesc izvorât din Sfânta Evanghelie”⁴². De aceea nu observăm nici un element pompos, fantezist sau teatral. Prezența smerită și umilă a lui Hristos în lume nu poate fi însoțită de nici un fel de demonstrație de forță și cinuri lumești.

Iconografiile și innografiile Nașterii ilustrează, exprimă și transformă în slavă tot ceea ce Biserica noastră Ortodoxă mărturisește, iar prin lucrările lor ne invită să ne familiarizăm, întru mântuire, cu darurile ce izvorăsc din acestea.

În încheierea celor arătate până aici, pe scurt, referitor la icoana Nașterii Mântuitorului Iisus Hristos, se impune să mai adăugăm și că, în momentul în care ne închinăm icoanei Nașterii Domnului, conștientizăm:

a) faptul că Hristos cel Întrupat nu a fost și nici nu este fermecat de autoritatea pe care o are și nici de așa-zisa demnitate a Sa, ci rămâne, întru toate, Om adevărat. De multe ori, noi, oamenii, râvnim cu patimă „giulgiul” puterii și așa-zisa autoritate. Ne atașăm, cu alte cuvinte, de ceea ce ne dorim mai mult. O astfel de atașare ne conduce, însă, încetul cu încetul, înapoi spre „întunericul peșterii”, adică spre moarte.

b) faptul că Nașterea și viețuirea nu au însemnat, pentru Hristos, doar o trecere de factură duhovnicească în interiorul istoriei. Drumul urmat de El a fost cel al Crucii și, drept urmare, și cel al Învierii. Același drum El ni l-a indicat și nouă, pentru a nu pune în centrul vieții noastre eul propriu, ci „Pruncul înfășat, cel în iesle culcat”.

Traducere din limba greacă de Pr. dr. Nicolae N. BURĂȘ

⁴² F. Kontoglou, *op. cit.*, p. 123.